

Michael Herslund *Professor, dr. phil.*
Center for Europaforskning, IKK
www.cbs.dk/cef

Når ordene ikke svarer til hinanden. Sprogtypologi og oversættelse

“Fransk er et nemt sprog. Hest hedder *cheval*, og sådan er det hele vejen”

Storm P.

“Languages differ essentially in what they *must* convey and not in what they *may* convey”

Roman Jakobson

Sprog og verden

Det er velkendt at hvert sprog ser verden på sin egen måde og derfor strukturerer den på en særegen måde. Det bemærker man ikke når man taler eller skriver sit eget sprog, men man kan ikke undgå at blive opmærksom på det når man prøver at oversætte fra et sprog til et andet. De to sprog passer sjældent helt sammen – man kan kun i få heldige tilfælde tage et ord og erstatte det direkte med et ord fra det andet sprog. Forskellige sprogs ord for det samme fænomen i verden betyder nemlig sjældent helt det samme. Selv om oversættelsesækvivalenter henviser til de samme fænomener, har de sjældent samme semantiske indhold i den forstand at ordene i de forskellige sprog kan benævne vidt forskellige sider af det samme fænomen. Det skal vi se nedenfor.

Sådanne forskelle kan man – for at komme ud over det rent anekdotiske niveau – forsøge at beskrive systematisk ved at afdække de systematiske tendenser i sprogenes ordforråd, hvilket så giver grundlag for en leksikalsk typologisering af sprogene. Grundtanken er at sprogenes forskellige gengivelse af verden varierer alt efter hvilke delbetydninger de enkelte sprogtyper vælger at kode i deres simple, dvs. ikke-afledte ord, først og fremmest deres verber og substantiver, som vi skal se nærmere på nedenfor. Indsigt i de overordnede principper for forskellige sprogs ordforråd, også kaldet deres leksikon – og dermed den måde de ser verden på – er specielt vigtig i forbindelse med oversættelse, hvor det netop drejer sig om at skabe forbindelse mellem to konceptuelle og kulturelle universer. Leksikon er selve hjertet i sproget, som determinerer hele resten. Enhver oversættelse må derfor tage sit udgangspunkt her.

Bevægelse – og hvad deraf følger

På dansk er verber bygget op på den måde at de næsten konsekvent benævner en aktivitets konkrete fremtrædelsesform, som man kan se den: Hvor man på dansk må vælge mellem verber som *skære, klippe, save, hugge* ... for at beskrive den aktivitet der består i at dele et emne i flere, kan man på fransk nøjes med ét ord, *couper*. Det betyder ikke at fransk ikke kan udtrykke de samme forskelle som dansk, men det betyder at fransk *ikke behøver* det, og nok så væsentligt at dansk *ikke kan undgå* det, jf. citatet fra Roman Jakobson i begyndelsen.

Man kan illustrere verbernes leksikaliseringmønstre med bevægelsesverber. Grunden til at tage bevægelsesverberne som udgangspunkt er at de er forholdsvis enkle at beskrive, men der er også den vigtige pointe at begrebet 'bevægelse' mere eller mindre metaforisk indgår i mange andre typer verber. Bevægelsesverberne udgør faktisk en slags mønster for de andre verber i sproget, en verbal "prototype".

Til at beskrive en bevægelse, altså danne et bevægelsesverbum, kan vi antage at alle sprog vælger forskellige kombinationer af betydningselementer – de ovenfor omtalte delbetydninger. Et bevægelsesverbum rummer altid komponenten BEVÆGELSE, dvs. siger at noget bevæger sig. Herudover kan verbet benævne komponenterne FIGUR, dvs. sige noget om hvordan det der bevæger sig, ser ud, MÅDE, dvs. præcisere den form bevægelsen antager, og RETNING, dvs. benævne den retning bevægelsen forløber ad mod et mål. De nævnte komponenter er dog ikke lige konkrete. Verber der udtrykker bevægelsens MÅDE, har et snævrere fastlagt indhold idet dette træk lægger bindinger på udtrykket for den størrelse der udfører handlingen eller udsættes for den, verbets subjekt eller objekt. Dette forhold afspejler sig altså i at der skal være semantisk overensstemmelse mellem verbet og dets subjekt eller objekt. Verber der ikke leksikaliserer MÅDE, er mere generelle da de ikke kræver samme grad af semantisk overensstemmelse.

Danske bevægelsesverber koder konsekvent komponenten MÅDE sammen med BEVÆGELSE i samme verbalrod, men ikke komponenten RETNING, som må tilføjes udefra – når og hvis den skal udtrykkes. Det er netop et grundlæggende træk ved dansk at der i vid udstrækning dannes komplekse verber med forskellige efterstillede partikler eller præfikser som fx *gå ud, løbe ind, svømme ud, ride hen, indgå* osv. for at udtrykke den retningskomponenten verbet ikke selv rummer:

Han kravlede ind i stuen.

Hun svømmede ud af havnen.

I modsætning til dansk leksikaliserer de romanske sprog ikke MÅDE, men RETNING i deres centrale bevægelsesverber (fransk *aller, entrer, sortir, monter, descendre* ..., italiensk *andare, entrare, uscire, salire, scendere* ..., spansk *ir, entrar, salir, subir, bajar* ...). Både franske, italienske og spanske verber udtrykker altså i selve deres rod bevægelsens retning mod et mål. Og eftersom de romanske verber i modsætning til de dan-

ske ikke beskriver bevægelsens MÅDE, kan de forbindes med alle typer subjekter, da de så ikke skal bekymre sig om overensstemmelse mellem subjektet og bevægelsens art: Et menneske eller en hund kan gå, løbe, springe og svømme, men en bil må nok nøjes med at køre, og en fisk med at svømme og springe. De romanske verber kan til enhver tid udvides med adverbialer til at beskrive MÅDE, men da denne i de fleste tilfælde fremgår af subjektets art og den videre kontekst, er det sjældent nødvendigt. Forholdene illustreres af følgende danske og franske eksempler, hvor man kan se at fransk kan nøjes med et enkelt verbum, mens dansk må skifte efter subjektets eller objektets “natur”:

<p>a. dansk: hunden gik/løb ind fisken svømmede ind fuglen fløj ind bilen kørte ind skibet sejlede ind (...)</p>	<p>fransk: le chien le poisson l'oiseau la voiture le navire</p>	<p>} entra</p>
<p>b. dansk: stille en vase på bordet sætte en steg i ovnen lægge en bog på stolen (...)</p>	<p>fransk: mettre</p>	<p>} un vase sur la table un rôti au four un livre sur la chaise</p>

Det betyder for oversættelsen at man til at gengive det abstrakte romanske verbum på dansk skal vælge det “rigtige” verbum, da dansk som sagt ikke kan undgå at udtrykke MÅDE. I mange tilfælde fremgår det selvfølgelig af konteksten som i følgende eksempel:

- a. Ils entrèrent dans la baie de La Havane.
- b. De sejlede ind i Havanabugten.

Man ved allerede fra den foregående kontekst at ‘de’ befinder sig på et skib, det ligger derfor lige for at vælge oversættelsen ‘sejlede ind’ – uden kontekst kunne både ‘svømmede’ og ‘stod på vandski’ selvfølgelig have været mulige. I det næste eksempel hjælper konteksten ikke, dels fordi et menneske kan nærme sig noget på mangfoldige måder, dels fordi det ikke er indlysende hvordan bevægelsen foregår, da verbet *approcher* jo ikke siger noget om MÅDE:

- a. Il approchait de son compagnon en rampant.
(han nærmede sig sin kammerat kravlende)
- b. Han kravlede tættere hen til sin kammerat.

I den franske sætning er der derfor tilføjet en *gérondif* (*en rampant*) der kommer med denne nødvendige oplysning om MÅDE. Tilsammen udtrykkes de to franske verber, (*approchait*): BEVÆGELSE + RETNING; (*en rampant*): MÅDE, så med ét verbum i den danske oversættelse, hvor så til gengæld bevægelsens retning må udtrykkes selvstændigt (*tættere hen til*).

Det er altså helt karakteristisk for dansk at man ikke kan undgå den MÅDE-komponent der ligger som en fast bestanddel af verberne. Derfor er der kun én vej til at undgå at nævne måden, hvis denne er helt irrelevant, og det er simpelthen at udelade verbet. Det gøres rask væk i forbindelse med modalverber, som kombineres med det retningsadverbium der udgør den del af det danske komplekse verbum som udtrykker RETNING, mens selve fuld verbet, som udtrykker BEVÆGELSE + MÅDE, udelades:

Hvor skal du _ hen?

Jeg vil _ hjem.

En anden type udeladelse af verbet illustreres af følgende spanske eksempler, hvor subjektet er et æsel, og hvor man faktisk vil have problemer med at finde det passende verbum på dansk (*gå, løbe, trave, klatre ...?*):

- a. Tú, Platero, no has nunca subido a la azotea.
(Du, Platero, ikke har nogensinde bevæget-op til tagterrassen)
- b. ? Du er aldrig gået, løbet, travet, klatret ... (?) op på tagterrassen, Platero.
- a. Tú no has bajado nunca al aljibe, Platero.
(Du ikke har nogensinde bevæget-ned til reservoiret, Platero)
- b. ? Du er aldrig gået, løbet, travet, klatret ... (?) ned i reservoiret, Platero.

Men selv om man kan finde et passende verbum (hvordan foretager et æsel egentlig den type bevægelse?), er resultatet ikke tilfredsstillende. I sådanne tilfælde kan man på dansk også udelade verbet i sammensat tid ved at nøjes med at udtrykke den resulterende tilstand med hjælpe verbet *være* og den statiske form af adverbiet (*oppe, nede, osv.*). Så den korrekte oversættelse vil blive:

Du har aldrig været oppe/nede ...

Tings brug eller udseende?

Hvis vi nu ser på substantiverne og undersøger hvilke semantiske komponenter de typisk rummer, så ser man igen en systematisk forskel mellem de to typer sprog. Der synes at være to fundamentale betydningskomponenter som fortrinsvis leksikaliseres i substantiver, i hvert fald dem der beskriver menneskeskabte ting: FUNKTION og KONFIGURATION. Ved FUNKTION forstås det formål, en genstand skal anvendes til, og ved KONFIGURATION en genstands ydre udformning: størrelse, form, materiale, vægt osv. I dansk er det FUNKTION der leksikaliseres som distinktivt træk i de mest anvendte substantiver. Trækket er så bredt at det så at sige kalder på yderligere information ("Hvad skal genstanden bruges til mere specifikt?"), så substantiver i dansk præciseres ofte ved hjælp af sammensætning. I de romanske sprog derimod er det genstandenes KONFIGURATION, deres observerbare fysiske egenskaber der gør det

muligt at adskille ordene i en gruppe fra hinanden. Denne forskydning mellem sprogene illustreres i følgende eksempler:

kande	[_]
vandkande	cruche
vaskekande	broc
vinkande	pichet
mælkekande	pot
(...)	

Det danske ord *kande* betegner en beholder beregnet til at hælde væske af. Det præciseres så ved hjælp af sammensætning om det drejer sig om *vand*, *vin*, *mælk*, osv. der skal hældes af den, eller hvilket materiale den er lavet af: *glaskande*, *blikkande*, ... I fransk er der simpelthen ikke noget ord med lignende bred betydning som *kande*. På de romanske sprog hedder ting nemlig noget forskelligt, fordi de ser forskellige ud, og ordene er derfor ikke nøjagtige ækvivalenter til danske ord: *cruche* betegner en beholder med bred krop, smal hals og med én eller to hanke, oftest lavet af stentøj, *broc* en beholder med én hank og bred tud, oftest af metal, *pichet* en lille beholder med afrundet form, én hank og smal hals, som regel af keramik eller glas, og *pot* en beholder med bred krop, én hank og smal tud. Sprogene inddelers altså verden forskelligt, og derfor kan ordene ikke oversættes direkte fra det ene sprog til det andet: *vandkande* kan for eksempel gengives ved enten *cruche* eller *broc*, afhængigt af hvordan genstanden ser ud. Og *pichet* kan svare til *vinkande*, men også til *vandkande* eller *mælkekande* hvis genstanden indeholder vand eller mælk i stedet for vin.

Vi kan supplere dette eksempel med et dansk ord som *vogn*:

vogn	[_]
personvogn	voiture
indkøbsvogn	chariot
barnevogn	landau
(...)	

En vogn kan man beskrive som et artefakt med hjul beregnet til at transportere personer eller ting. Formålet præciseres igen ved hjælp af sammensætning: *personvogn*, *indkøbsvogn*, *barnevogn*, ... I fransk betegner *voiture* i dag et selvkørende køretøj med hjul, *chariot* et køretøj med hjul med håndtag og metaltremmekasse og *landau* et barnekøretøj med ophængt kasse. Som man kan se, danner dansk serier af motiverede hyponymer, eller underbegreber, ved hjælp af sammensætning med grundordet (hyperonymet eller overbegrebet), hvor fransk har serier af ubeslægtede ord og faktisk ikke noget grundord svarende til dansk *kande* eller *vogn*.

To typer sprog – to verdensbilleder

Den verden sproget taler om, kan skematisk fremstilles som en samling størrelser – udtrykt ved substantiver – mellem hvilke der findes forskellige relationer – udtrykt af verber. Substantiver og verber udgør de poler som sprogets gengivelse af verden er organiseret omkring. Men sprog kan jo – alt andet lige – udtrykke det samme, og dog koder de, som set, forskellige informationer i disse to hovedordklasser og forskellige andre steder i sætningen. Derfor ligger den antagelse nær at verber og substantiver er komplementære med hensyn til de informationer de indeholder: Jo mere præcise verberne er, desto mere vil substantiverne fremtræde som generelle; og omvendt hvis verberne er generelle, må substantiverne være præcise. I denne forstand tilhører de germanske og de romanske sprog to forskellige typer, som kan kaldes henholdsvis *endocentriske* og *exocentriske* sprog: Hvor den endocentriske sætning fremtræder som en konkret relation mellem abstrakte størrelser (verber er præcise, substantiver generelle), er den exocentriske sætning en abstrakt relation mellem konkrete størrelser. Det kan illustreres af en simpel dansk sætning som:

Vognen kørte ind i gården.

Ordet *vogn* er som set meget generelt, og for at oversætte det til fransk må man vælge mellem fx *voiture* 'personvogn', *camion* 'lastvogn', *fourgon* 'kassevogn', *carosse* 'hestevogn' osv. Det samme gælder *gård*: For at vælge det rigtige franske ord må man vide om det drejer sig om en gårdsplads, en skolegård, en gård bag et byhus osv. Til gengæld beskriver det danske verbum *køre* bevægelsen ganske præcist, og her er den franske oversættelse lettere, for hvordan skulle en vogn – hvilken type det så end drejer sig om – komme ind i en gård hvis den ikke kørte? Så i virkeligheden er det kun komponenten BEVÆGELSE fra *køre* der skal bruges, og denne giver sammen med RETNING fra *ind* den rigtige løsning, *entrer*. Dansk og fransk kan selvfølgelig begge beskrive det samme begivenhedsforløb, men de gør det faktisk helt forskelligt: Dansk er endocentrisk ved at skulle udtrykke hvordan en bevægelse foregår (*køre*), men underspecificerer substantiverne ved blot at nævne den betegnede tings funktion (*vogn*). Fransk er exocentrisk og skal udtrykke hvordan en ting ser ud (*voiture*, *camion* eller *fourgon*, *carosse* ...), men ikke hvordan den bevæger sig, blot bevægelsens retning. Det er sådanne systematiske typologiske forskelle oversætteren skal være bevidst om.

Vi kan altså afslutningsvis konstatere at Storm P. havde ret, men ikke på den måde han troede. Han skulle nemlig have sagt: "Fransk er et nemt sprog. *Kande* hedder ikke noget, og sådan er det hele vejen".

Litteratur

Baron, Irène (red.) (2003): "Language and Culture". I: *Copenhagen Studies in Language* 29. København: Samfundslitteratur.

Herslund, Michael & Irène Baron (red.) (2005): "Le génie de la langue française. Perspectives typologiques et contrastives." I: *Langue française* 145.

Korzen, Iørn & Lita Lundquist (red.) (2004): *Sprogtypologi og oversættelse. Endocentriske og exocentriske sprog*. København: Samfundslitteratur.